

АБАЙДЫҢ ТАБИҒАТ ЛИРИКАСЫНЫҢ ОРЫС ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Айдана Сайдажиева,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,
бірінші курс магистранты*

Табиғат - тіршілік көзі. Оның әрбір әсері адам өмірінде үлкен роль атқарады. Адам мен табиғатты егіз ұғым деп қарастыруымызға әбден болады. Өйткені адамсыз табиғат, табиғатсыз адам өмір сүре алмайды. Табиғаттың бар әсемдігін, бар кереметін, оның әрбір әсерін әлем әдебиетіндегі ірі классик ақындардың барлығының да шығармаларынан кездестіруге болады. Ал біздің әдебиетімізде табиғаттың әр мезгілінің ерекше сипатын өлеңмен өрнектеп, үздік көркемдік үлгі қалыптастырған ақын – Абай.

Абай өлеңдерінің бір алуаны - табиғат лирикасы. Ол жаздың тамылжыған шілдесін, қар бораған аязды қысын, сұрт бұлт қаптаған күзгі аспанын ерекше шеберлікпен оқырманға жеткізе білген.

Қазіргі кезде Абай шығармашылығын әлем елдері оқиды. Өйткені Абай өлеңдері, қара сөздері, поэмалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылған. Ал енді табиғат лирикасының орыс тіліндегі аудармаларына келетін болсақ, бір өлеңінің өзінің бірнеше аудармасы бар. Бұл жақсы. Бірақ осы аудармалар түпнұсқаның мағынасын, көркемдік ерекшеліктерін нақты жеткізе алды ма? Абайтанушылардың, аударматанушылардың алдынан да, қарапайым оқушы жұрттың алдынан да осындай сұрақ шығатыны рас. Бұл секілді сұрақтарға жауап беру оңай емес. Өйткені бұл секілді сұрақтарға жауап беру аударматанудың өзекті бір мәселесін шешумен бірдей. Мысалы, «Жаз» өлеңінің орыс тіліндегі аудармаларына назар аударып көрейік.

Жаздыгүн шілде болғанда,
Көкорай шалғын, бәйшешек,
Ұзарып өсіп толғанда,
Күркіреп жатқан өзенге,
Көшіп ауыл қонғанда...

Өлеңде жаз айының барынша кемеліне келген, толысқан кезі суреттелген. Ақын жаздыгүн шілде болғанда көкорай шалғын мен бәйшешектің ұзарып өсіп жетілгенін, толғанын, күркіреген өзен жағасына ауылдың көшіп қонғанын, абыр-сабыр болған қазақ жұртының қарбалас тіршілігін әсем және әсерлі бейнелейді. Берілген үзіндінің алғашқы жолы А. Жовтистің аудармасында:

Летом, когда тенисты деревья, -

деп басталады. Түпнұсқадан хабары жоқ адам үшін А. Жовтистің аудармасының ешқандай кемшілігі жоқ. Түпнұсқаны білетін, Абайды түсінетін адам үшін олай емес. Ал енді осы жолды кері аударатын болсақ, мынадай мағына шығады:

Жазда, ағаштар көлеңкелі болғанда.

Абайды білмейтін, Абайды оқымаған адам үшін мұның да артықшылығы не кемшілігі болмауы мүмкін: қазақша, түсінікті. А. Жовтис *жаздыгүн* деген сөзді *летом* деп аударған, ал *шілде болғанда* сөзін аудармаған. Ақын бұл жерде жаздыгүн шілде болған нақты кезді айтқан, ал аудармашы жалпы жаз мезгілін айтып, жанынан «тенисты деревья» деген сөзді қосқан. Абай жаздыгүн, жаз болғанын ғана айтып отырған жоқ, жаздыгүн шілде болғанын айтып отыр. Аудармашы Абай өлеңінің осы мағынасын жеткізе алмаған.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Шілде» дегеніміз – жаздың тамылжыған ыстық айы, июль», - деп беріледі. Қазақ күнтізбесі бойынша июль айы шілде деп аталатыны анық. Жаздыгүн – жаздың үш айына бірдей қатысты ұғым. Біздің түсінігімізше, түсіндірме сөздіктің түсіндірмесі толық емес. Шілде дегеніміз жаздың тамылжыған ыстық айы екені рас. Сонымен бірге бұл сөздің қосымша мағынасы бар. Шілде - жердегі көкорай шалғын, бәйшешек – бәрі толысып, пісіп тұратын шақ. Абайдың «шілдесінде» осы мағына дараланған. Орыс тіліндегі аудармада бұл мағына ашылмаған.

П. Шубин осы жолды:

Лето - солнечная пора! –

деп аударды . Мұның кері аудармасы мынадай:

Жаз - күншуақ мезгіл.

Шубин де *шілде болғанда* сөзін асыл нұсқаға сай лайықты аудармаған. Жаз мезгіліне жалпы сипаттама берген. М. Сұлтанбеков өлеңнің бірінші жолын:

Июль - середина лета,-

деп аударды. Бұл жолдардың кері аудармасы:

Шілде - жаздың ортасы.

М. Сұлтанбеков аудармада «середина» деген сөзді ойынан қосқан. Мұны асыл нұсқадағы «шілде» сөзінің баламасы ретінде қабылдауға болар еді. Бірақ бұл жерде де Абайдың «шілде» сөзінің мағынасы берілген деп айта алмаймыз. Түпнұсқада *ортасы* деген сөз жоқ.

Өкінішке қарай, «шілде» сөзі қазақ тілінде өз алдына бөлек лексикалық бірлік болғанына қарамастан, оны басқа тілге дәл аудару мүмкін емес. Өйткені бұл сөздің шығу төркіні қазақ халқының тұрмыс тіршілігі аясында қалыптасқан дүниетанымына байланысты.

Ю. Кузнецовтың:

Знойным летом налитые,-

деген аудармасы да біздің көңілімізге толып тұрған жоқ. Мұны біз:

Жаздың аптап ыстығында, -

деп, кері аудардық. «Жаздыгүн шілде» сөзін Кузнецов «знойным летом» деп береді. Ал бұл жердегі «налитые» сөзі жаздың әбден толысқан кезін көрсетіп тұр деп түсінуімізге болады. Алайда мынаны ескеру керек: шілде ылғи да қайнаған ыстық бола бермейді; жаз ыстық емес, қоңыр салқын болатын кездер де болады; шыбынсыз жаз да болады. Не керек, аудармашылар қазақтың шілде деген сөзін орыс тіліне аударар алмай, бекер шатасқан.

Өлеңнің:

Көкорай шалғын, бәйшешек,-

деп басталатын екінші жолын А. Жовтистің:

И буйно цветут на лугах,-

деп аударуы орыс оқырмандары үшін әдеттегідей болуы мүмкін. Қазақ оқырмандарының танымы тұрғысынан алып қарағанда, бұл да түпнұсқаға толық сәйкес келіп тұрған аударма емес. Бұл жолдарды біз,

Шалғындар қызу гүлдейді,-

деп кері аудардық. Осыны түпнұсқамен салыстыратын болсақ, аударманың сапасына көңіліміз толмай қалады. Түпнұсқаның мазмұны мен мағынасы бұл жерде де толық ашылмай тұр.

А. Жовтис түпнұсқаның екінші және үшінші жолдарын бір жолмен берген. Сонымен қатар «көкорай», «бәйшешек» сөздерін аудармаған, «ұзарып өсіп толғанда» деген жолын «буйно цветут» деп аударған. Мұнда да көзге ұрып тұрған кемістік жоқ екені байқалады. Сөйте тұра мынаған назар аударуға тура келеді: Абайдың «ұзарып өсіп толғанда» дегенінде «ұзарып өсіп толу» процесс ретінде толық аяқталған күйді білдіреді. Енді бұдан әрі қарай ұзарып өсіп толу болмайды. Жаздыгүн шілде болғанда, көкорай шалғын бәйшешек осындай күйде болады. Аудармада көкорай шалғын, бәйшешек әлі ұзарып өсіп толысу үстінде көрінеді. Бұл әлі шілденің болмағанын білдіреді. Бұл айтып отырған жайлар көптің көзіне іліге бермейтін, Абайдың өлеңімен, қазақтың жазымен етене таныс адам ғана

байқайтын нәзік құбылыстардың қатарына жатады. Солай дегенмен, аудармашыдан мұншалық дәлдікті талап етпеуге болмайды.

П. Шубинің аудармасына қарасақ

В тучных, в шелковых травах степь

Шубин «шалғын» сөзін «трава» деп берген. Ал шалғын сөзі орыс тілінде луг. Шубин де «бәйшешек» сөзін аудармаған. «Степь» сөзін ойдан қосқан.

М. Сұлтанбеков бұл жолды былай аударды:

Степная нива на диво.

Кері аудармасы:

Дала егіндігі тамаша.

Бұл аударма, менің ойымша, түпнұсқаға мүлдем сәйкес келмейді. Өйткені түпнұсқадағы: «Көкорай, шалғын бәйшешек», - деген жолға «дала егіндігі» балама бола алмайды. Бұл жолдарда М. Сұлтанбеков ешқандай да «шалғын, бәйшешек» туралы айтпаған. Сондықтан аударма түпнұсқаның мағынасын толық ашып тұрған жоқ деп айтуымызға әбден болады.

Ю. Кузнецовтың аудармасына көңіл бөлейік:

В рост пошли цветы и травы

Кері аудармасы:

Гүлдер мен шөптер өсе бастады

Ю. Кузнецовтың аудармасы да түпнұсқаға мүлдем сәйкес келмейді. М. Сұлтанбеков пен Ю. Кузнецов аударма барысында еркін аударманың түрін қолданған. Бірақ еркін аудармада аудармашы өз ойын, түсінігін жеткізуі мақсат емес. Мақсат - ақынның айтқысы келген ойын жеткізуге барынша күш салу.

Ұзарып өсіп толғанда;

П. Шубин бұл жолды

От душистых цветов нестра,-

деп аударды. Оны біз:

Хош иісті гүлдерден құлтырған, -

деп кері аудардық.

Аудармашы еркін аударма жасаған. *Ұзарып өсіп толғанда* деген жолдан П. Шубин *ұзару, өсу* деген сөздерді мүлде қолданбаған, жалпы гүлдердің жайқалып, өсетінін, хош иістенетінін айтумен шектеледі. Басқаша айтсақ, аудармашы ойындағы өзінің жазының суретін жасайды да, Абайдың жазының орнына өзінің жазының суретін ұсынғандай болады. П. Шубиннің аудармасын да түпнұсқаның мағынасын толық жеткізе алмаған аударма деуімізге болады.

М. Сұлтанбеков:

Подснежники в ярком цвете, -

деп аударды. Мұны:

Бәйшешектер құлпырған, -

деп кері аудардық. М. Сұлтанбеков те еркін аударма түрін пайдаланған. Яғни, бұл жерде түпнұсқадағы бәйшешек пен шалғынның ұзарып өсіп толысатыны туралы ешқандай мәлімет жоқ. Жәй ғана «бәйшешектер құлпырды» деген мағына беретін аудармадан орыс оқырмандары түпнұсқадан алғандай әсер ала алмайтыны хақ.

Күркіреп жатқан өзенге, -

деген жолды А. Жовтис:

И на широких речных берегах, -

деп береді.

Кері аудармасы:

Үлкен өзен жағасына

Бұл жолдардың аудармасына назар аударатын болсақ, Жовтис *күркіреп* сөзін *широкий* сөзімен берген ол түпнұсқаға мүлдем сәйкес келмейді. Негізінде орыс тілінде «күркіреген өзен» сөзі «грохочущая река» деп айтылады. Түпнұсқада өзеннің көлемі, үлкен кішілігі туралы сөз кездеспейді. Күркіреген өзенді кең арналы өзен деуде аудармашылық шеберлік бар деп айту қиын. Абайдың өзенінің күркіреуінің өзінде жаз суретіне ерекше айшық, әр қосатын ерекшелік бар.

П. Шубин күркіреп жатқан өзенді:

К полноводной реке аул, -

деп аударды.

Кері аудармасы:

Ауыл суы мол өзенге

П. Шубин де *күркіреп* деген сөзді түсінбеген, оны *полноводной* яғни *суы толған, тасыған* деген сияқты мағына беретін сөзбен ауыстырған. Таулы жерде тасыған өзен күркіреп ағатыны рас. Солай десек те, П. Шубиннің *полноводной* сөзінің мағынасы бір басқа, Абайдың *күркіреп жатқан* өзені бір басқа.

М. Сұлтанбековтің аудармасын қарайық:

И там, где резвится река

Кері аудармасы:

Сарқыраған өзенге

М. Сұлтанбековтың аудармасы түпнұсқаға жақын. Қазақта сарқыраған өзен, күркіреген өзен деп те өзенге сипаттама беріп жатады. Бірақ екі сөздің мағынасы бір-біріне ұқсамайды. Сарқырау, күркіреу немесе сарқырама, күркіреме сөздерінің әрқайсысының өзіне тән мағынасы бар. Әдетте арықтың суы, селдің суы туралы да *сарқырап* деп айтылады. Өзен сарқырап ақты деудің реті келмейді. *Сарқырап* сөзі судың жоғарыдан ылдилап тар арнада және таяз ағуына байланысты шығатын дыбысқа қатысты айтылады. Өзеннің жоғарыдан төменге кең арнада және терең ағып құлауынан *күркіреген* дыбыс естіледі. Абайдың өзені – күркіреп аққан өзен. Сондықтан бұл аударма түпнұсқаның толық мағынасын беріп тұрған жоқ.

Ю. Кузнецов:

У реки разбили станы, -

дейді. Бұл да жарасып тұрған аударма емес.

Өлең сапасының басты өлшемі – оқырманға әсері. Аударма өлеңге де қойылар басты талап – түпнұсқаның әсерін оқырманға өз дәрежесінде жеткізе білу. Осы тұсқа келгенде, мынаған көзіміз жеткендей болады: ұлы Абайдың өлеңінің орыс тіліне аударылған нұсқалары оқырманға түпнұсқадағыдай әсер бере алмайтыны хақ.

Әрине, Абайдың өлеңін орыс тілінде немесе басқа тілдерде дәл Абайдың өзіндей ешкім сөйлете алмайтыны белгілі. Бірақ қазақтың ұлы Абайын әлемге таныту үшін, Абай арқылы қазақты таныту үшін бізге білікті де білімді аудармашылар керек-ақ. Болашақта Абай өлеңдерін орыс тілінде нақышына келтіріп, ақынның ойын дәлме-дәл, дөп басып аударатын аудармашылар шығатынына кәміл сенеміз. Ұлы Абай өлеңдері болашақта тек қана орыс тілінде емес, әлемнің көптеген тілдерінде өз нақышында аударылатын болады деп үміт етеміз.

ӘДЕБИЕТ

1. www.abai-inst.kz